

SÁRKÖZY MIKLÓS

MAKAS ÉS MAGYAR? – ḤAMD ALLĀH MUSTAWFĪ NUZHAT AL-QULŪB-JÁNAK MAGYAROKKAL KAPCSOLATOS EDDIG NEM ISMERT ADATAI

KIVONAT: Ez a tanulmány a korai magyar történelemben eddig kevésbé ismert forrást, a *Nuzhat al-Qulūb*ot vizsgálja, Ḥamd Allāh Mustawfī, a mongol uralom alatt álló Iránban a XIV. század első harmadáig virágzó Ilhānida Birodalom utolsó évtizedeinek kiemelkedő történésze és földrajztudósa munkáját. Ḥamd Allāh Mustawfī az iráni mongol kor kései periódusának termékeny szerzője volt. Ő írta az Ilhānida Birodalom földrajzáról szóló legértékesebb és legmegbízhatóbb művet, a *Nuzhat al-Qulūb*ot (1335 után, az Ilhānida Birodalom bukása utáni időszakban). E munka hatalmas mennyiségű, nélkülözhetetlen információt tartalmaz az Ilhānida Birodalom közigazgatási rendszeréről. Fontos kiemelni, hogy Ḥamd Allāh Mustawfī a *Nuzhat al-Qulūb*ban sikeresen felelevenítette az Irān Zamīnról és a *haft kišwar* rendszerről alkotott, iszlám előtti elképzeléseket, amely nagymértékben tükrözte az iráni identitás változásait az Abbászida Kalifátus 1258-as, mongolok által okozott összeomlását követően.

Ugyanilyen figyelemre méltó, hogy ez a gyakran figyelmen kívül hagyott forrás magyarokkal kapcsolatos utalásokat tartalmaz az Ilhānida Birodalom határvidékeinek leírásakor. A *Nuzhat al-Qulūb* két alkalommal is megemlíti M.g. i. r. (vagy M.k.s) népét és a Bāšqūrd nevű helyet. Jelen tanulmány a *Nuzhat al-Qulūb* e megjegyzéseit vizsgálja, értékelve annak lehetséges magyar vonatkozásait. Míg az első esetben a M.g.i.r. név és a magyarok azonosításának esé-

lye meglehetősen szerény (bár teljesen nem zárható ki), a második esetben – véleményem szerint – valóban felvethető egy eddig nem észlelt rövid, a korai magyarokról szóló utalás lehetősége a *Nuzhat al-Qulūb*ban. Sajnálatos azonban, hogy a *Nuzhat al-Qulūb* két modern kiadása közül egyik sem tartalmazza a kéziratok térképeit. A kéziratos hagyomány ismerete és a *Nuzhat al-Qulūb* térképeinek összehasonlító elemzése ezért elengedhetetlen ahhoz, hogy pontos adatokra tehesünk szert a *Nuzhat al-Qulūb* lehetséges magyar vonatkozású állításairól.

KULCSSZAVAK: Ḥamd Allāh Mustawfī, Nuzhat al-Qulūb, Ilhānidák Magas, magyarok

MIKLÓS SÁRKÖZY

**MAKAS AND MAGYAR? -
PREVIOUSLY UNKNOWN DATA
ABOUT HUNGARIANS IN ḤAMD
ALLĀH MUSTAWFĪ'S *NUZHAT AL-
QULŪB***

ABSTRACT: The present paper addresses a hitherto neglected source, the *Nuzhat al-Qulūb*, the work of Ḥamd Allāh Mustawfī, the eminent historian and geographer from the last decades of the Ilḥānid Empire, flourishing in Mongol-ruled Iran in the first half of the 14th century. As it is known, Ḥamd Allāh Mustawfī wrote extensively on different subjects and apparently, he produced the most valuable and reliable source on the geography of the Ilḥānid Empire (albeit in the post-Ilḥānid period) containing a vast material of indispensable information on the administrative system of the Ilḥānid Empire. It is important that in his work, the *Nuzhat al-Qulūb*, Ḥamd Allāh Mustawfī successfully revived the rather pre-Islamic idea of Īrān Zamīn and the *haft kišwar* system which largely reflected the changes of the Iranian identity following the collapse of the Abbasid Caliphate in 1258 caused by the Mongols.

It is equally remarkable that this often-overlooked source seems to contain a limited amount of possible Hungarian-related material, when describing the borderlands of the Ilḥānid Empire. Here the *Nuzhat al-Qulūb* mentions the people of M.g. ī. r. (or M.k.s) and the place called Bāšqūrd on two occasions. The present paper focuses on these two subchapters of the *Nuzhat al-Qulūb* assessing its possible Hungarian connections. While in the first case the chances to identify the name M.g.ī.r with that of the Magyars are rather modest (though

it cannot be excluded completely), in the second case the possibility of a hitherto unnoticed brief statement on early Hungarians in the *Nuzhat al-Qulūb* is indeed identifiable in my view. It is regrettable, however, that none of the two modern editions of the *Nuzhat al-Qulūb* contains the original maps attached to the original manuscripts. A comparative analysis of the manuscript transmission and the maps of the *Nuzhat al-Qulūb* is therefore indispensable in order to come to conclusion about the allegedly Hungarian-linked statements of the *Nuzhat al-Qulūb*.

KEYWORDS: Ḥamd Allāh Mustawfī, Nuzhat al-Qulūb, Ilḥānids Magas, Hungarians

Jelen rövid írás Ḥamd Allāh Mustawfī *Nuzhat al-Qulūb* című földrajzi munkája magyarokra vonatkozó lehetséges szöveghelyeire hívja fel a figyelmet. Eddig nem tárgyalt adatokra rámutatni mindig nagy öröm, annak dacára is, hogy könnyen elérhető és beszerezhető alkotásról van szó, mivel a jeles brit orientalista, Guy Le Strange (185–41933) angol nyelvű *Nuzhat al-Qulūb*-kiadása, fordítása és a kommentárja már több mint száz éve elérhető mindenki számára¹.

Néhány szó az iszlám kori földrajztudományról

Mielőtt a *Nuzhat al-Qulūb* magyarsággal kapcsolatos (szóba hozható), de a magyar nyelvű szakirodalomban eddig nem vizsgált közléseire irányulna figyelmünk, érdemes a *Nuzhat al-Qulūb* szemléletét megalapozó muszlim földrajztudományról néhány bevezető gondolatot leírni². A muszlim földrajztudomány

1 Mustawfī-Le Strange 1919.

2 Az átírásnál különböző hagyományokat követek, leginkább az egyszerűséget és átláthatóságot tartva szem előtt. Ahol létezik már ismert magyar átírás, ott azt használom, ahol pedig ez utóbbi hiányzik, helyette tudományos átírást követek a perzsa, arab és egyéb nevek esetében.

lassan kialakuló diszciplína volt az iszlám világ tudományos életében, mely sok szállal kötődött egyéb, a korban művelt tudományágakhoz (asztrológia, történettudomány, matematika, filozófia), és lépésről lépésre vált önálló tudománynyá. A muszlim geográfia tudományára nagy hatást gyakorolt a görög, az iráni és az indiai tudományosság. A görög geográfia fogalmát vagy *šūrat al-ard* vagy *ḥatt al-ard* formában fordították le és alkalmazták a korai arab geográfusok, de ismert a görögből átemelt, arabizált *juġrāfiyā* (γεωγραφία) kifejezés is, ám ez viszonylag későn jelent csak meg az iszlám tudománytörténetben. Az arab földrajztudomány lassú kibontakozásának jeleként az előbb említett kifejezések mellett több rendszeresen felbukkanó, standardizált elnevezéssel találkozunk, ilyen például a *kitāb al-buldān* (*Az országok könyve*), *šūrat al-ard* (*A földarasz képe*) *al-masālik wa'l-mamālik* (*Utak és országok*). Általában elmondható, hogy a IX–X. századi nagy klasszikus arab földrajzi enciklopédiák vagy egyik vagy másik nevet viselik az előbbi variánsokból, és nem törekednek az egyedi elnevezésekre.³

A muszlim földrajzi gondolkodás kialakulásának kezdeteinél három meghatározó hatást fedezhetünk fel. Az elsőt a muszlim vallási szövegek földrajzi aspektusai képezik, amelyeknek három forrása létezik: a Korán, a prófétai hagyományok (*hadíszok*) és a preislám arab költészet szövegei. Ezek vallási és asztrológiai nézeteket közvetítettek, például preislám képzeteket vagy ókori keleti és bibliai hagyományokat, amelyeket a Korán is tükröz. Itt elég, ha csak a 2. szúra híres Trónversére (2:255) gondolunk, amelyben a világot átívelő trónus képe világosan ószövetségi előképekre megy vissza. Más esetben a „hét bolygó istene” elnevezéssel találkozunk, amely ősi mezopotámiai hagyományok diszkrét továbbélését tükrözi az iszlámban. A sosem alvó, mindig éber isten Korán-beli képe szintén ókori keleti, talán még iráni hatásokat is mutat. Ismert a lakott világot egy nagy madárként leíró mitikus arab világkép is, ahol a madár fején Kína van, a jobb szárnyán India, a bal szárnyán a kazárok, a begyén Hijáz, Egyiptom, Irak és Szíria, a farkán pedig Afrika.⁴ Ez talán szintén preislám gyö-

3 Maqbul 1991, 575–587.

4 A Koránban a híres Trónvers (Tehén szúra, 2:255) párhuzamokat mutat az Ószövetségben Ézsaiás (66:1) és Dániel (6:27) könyvének néhány fordulatával. Simon 1987, 72.

kerekre megy vissza, de a korai umayyad korban terjedt el, és még a X. századi konzervatív vallásos al-Balhī földrajzi iskolára is hatással volt.⁵

A Korán és az iszlám vallás jelentősége nem lebecsülendő az arab nyelvű földrajzi irodalom későbbi fejlődésében, mivel az előbb említett al-Balhī-féle földrajzi iskola kizárólag a *dār al-islām* világát vizsgálta. Elterjedt gyakorlat volt, hogy az arab földrajzi enciklopédiák és a hozzájuk mellékelt térképek többségének középpontjában Arábia és Mekka állt, illetve leírásaik Mekkával kezdődtek, és ez alól a *Nuzhat al-Qulūb* sem kivétel.

A belső vallási hagyományokon túl a muszlim földrajztudomány másik jelentős forráscsoportját az arabok által meghódított területeken kialakult eltérő földrajztudományi hagyományok képezték. A roppant területeket átölelő muszlim kalifátus örökösévé vált az antik (görög-római), az iráni, és részben az indiai geográfiai tradícióknak. A három nagy civilizáció szellemi öröksége egyértelműen érzékelhető a VIII–XI. századi arab földrajztudomány kibontakozásában és fejlődésében. A meghódított óriási területek geográfiai hagyományai iránti fokozottabb érdeklődés az abbászida kor elején kezdődött meg. E tény talán nem független a kozmopolita abbászida civilizáció megszületésében résztvevő számos értelmiségitől sem. Az indiai földrajzi és asztrológiai szövegek első közvetítői a mai Afganisztánból származó Barmakidák voltak al-Mansūr kalifátusa (753–775) idején, akik eredetileg egy balhī buddhista szentély papjai voltak iszlamizációjukat megelőzően. A VIII–IX. században több jelentős indiai földrajzi és asztrológiai munkát sikerült arabra lefordítani, bár megjegyzendő, hogy az abbászida elitekben a szorosabban vett asztrológiai tartalmú művek nagyobb népszerűsége és hatásra tettek szert, mint a földrajzi munkák.

Az iráni tudományos, és azon belül a földrajztudományi hatások elsődleges centruma a délnyugat-iráni Gund-i Šāhpūhr (Jundišāpūr) volt az abbászida korban, amely a Kr. u. VI. század óta virágzott, és ez töretlen maradt egészen a XI. századig. Az iráni földrajzi elképzelések több látványos koncepció térnyerése által öltöttek testet az arab földrajztudományban. Az egyik a *haft kišwar* ('hét ország') ősi iráni mitológiai eredetű látásmód volt, amely a fizikai világot

5 Maqbul 1991, 575–587.

hét kontinensre osztotta egy hatalmas óceán közepén.⁶ Középen volt az Avesztában *Xvaniraθa* néven ismert (középperzsaúl *Xvanirah*) superkontinense, melyet később Ērānšahrral azonosítottak az iráni hagyományban. Ennek az eredeti avesztai eredetű földrajzi világtérképnek nagy sikere volt az abbászida kortól fogva, hisz számos szerző átvette. A *haft kišwar* felfogás vált tehát a legnépszerűbb földrajzi elképzeléssé a világ felosztásáról, népszerűbb lett, mint a görögök három vagy négy kontinenses rendszere. Az iszlamizált *haft kišwar* felfogásban *Sawād* (Mezopotámia, Irak) lett Ērānšahr muszlim adaptációja, de még ez sem volt jelentős változás a Sāsānida kori iráni változathoz képest, mivel Ktésziphón, a Sāsānidák fővárosa alig harminc kilométerre feküdt a Tigris folyó mentén a 762-ben alapított abbászida főváros Bagdadtól. A *haft kišwar* mellett a Korán 25. szúrájában megjelenő *al-Barzaḥ* ('határvonal') fogalma is iráni eredetű. Ez a szuezi földnyelvre utal, mely a Baḥr al-Rūmot (Földközi-tenger) választotta el a Baḥr al-Fārstól (Perzsiai tenger, azaz Vörös-tenger). Bár e koncepció végső soron a római földrajztudóstól, Claudius Ptolemaiosztól eredhet, de a „Barzaḥ” kifejezés, az iráni „*parsang/farsaḥ*” távolságegység arabizált formájaként, valamint a „Baḥr al-Fārs” (Perzsiai tenger) kifejezés is bizonyosan iráni hatásokat mutat. Mindezeket túl számos korabeli tengeri kereskedelmi fogalom, arab hajózási *terminus technicus* is jó eséllyel sāsānida kori iráni eredetű, mivel a sāsānida tengeri hajózás kifejezetten fejlett volt a mai Kína és Irán között.⁷

6 A *haft kišwar* ('hét ország') avesztai eredetű óiráni mitikus földrajzkép, ahol egy lapos világóceánban hét kontinens található. Középen fekszik *Xvaniraθa*, az ideális kontinens, és ezt veszi körbe másik hat szárazföld. A hét kontinens Ahura Mazda és Angra Mainju összecsapása, a zoroasztrianus Jó és Rossz közötti küzdelemben született meg. A sāsānida kortól fogva a hét kontinens tézise szinte dogma lett a Sāsānida Birodalomban, ahol *Xvaniraθa* lett Ērānšahr (magyarul: 'az árják országa'), vagyis a Sāsānida Birodalom területe. Ezt vette körbe India, Róma (Bizánc), Kína (Tibettel együtt), a steppei népcsoportok, a szlávok földje, valamint Szíria (olykor Egyiptommal és más arab területekkel együtt). Ez a világtérkép élt tovább a koraiszlám kori muszlim földrajztudományban is, olykor hibrid formában, mint a *haft iqlīm*, a hét klíma koncepciója, ahol a görög klímarendszert keresztettkék az iráni *haft kišwar*val. Még olyan kései szerzők, mint Ḥamd Allāh Mustawfī is a *haft kišwar* elvét használta földrajzi felosztásában 1340-ben. Shahbazi 2002.

7 A preiszlám szászānida tengeri kereskedelemről lásd: Kósa 2024, 256.

A harmadik és legjelentősebb külföldi hatás, amely a kialakuló arab földrajztudományt érte, a görög volt. A legfontosabb, a koraiszlám világban ismert munkák: Claudius Ptolemaios (Kr. u. 85–168) művei, Tyrosi Marinos (cca. Kr. u. 70–130) térképei, földrajzi enciklopédiái, Platón (Kr. e. 427–347) *Timaios*a, Aristotelés (Kr. e. 384–322) *De caelo*ja, *Metafizikája* és *Meteorológiája*. Claudius Ptolemaios munkássága különösen nagy érdeklődést váltott ki muszlim geográfusokból, legalább négy művét fordították le arabra. Ptolemaios *Geógrafiáját* mostani ismereteink szerint többen és többször lefordították, a muszlim tudományossághoz adaptálták, kiegészítésekkel megtoldva adták közre, de ezek nem mindegyike maradt fent. Ptolemaios *Geógrafiája* arab változatát Muḥammad ibn Mūsā al-Ḥwārizmī (meghalt 847 után) verziójában ismerjük, aki máshonnan szerzett információkkal egészítette ki fordítását, jelentősen kiegészítve azt. Ibn Ḥurdādbih és Mas'ūdī, két jelentős korai muszlim geográfus is említi Ptolemaios *Geógrafiáját*, mint amelyet személyesen tanulmányoztak. Mindezek mellett erősen hatott a görög klíma rendszer felfogása is a muszlim földrajztudományra. A görögök ugyanis a földet vízszintes klímákra osztották fel és minden klímához más habitust, szokásokat társítottak. A muszlim földrajztudomány alkotásaiban gyakorta hibrid rendszereket fedezhetünk fel, ahol a *haft kišwar* rendszer együtt él a görög klíma (κλίμα, arabul *iqlīm*) rendszerrel. Idővel az abbászida korban két jelentős földrajztudományi iskola alakult ki, az egyik az iráni hagyományokra jobban támaszkodó iraki iskola a maga *haft kišwar* alapú szemléletével, a másik pedig a muszlim világképet jobban hangsúlyozó balhi iskola kevesebb iráni hagyománnyal. A *Nuzhat al-Qulūb* inkább az iraki iskola szerzőit követi, de inkluzív alapon a balhi iskola szemléletét is adaptálja, hiszen az első fejezet Mekkáról szól benne.⁸

Ki volt Ḥamd Allāh Mustawfī?

Ḥamd Allāh Mustawfī Qazwīnī a klasszikus perzsa földrajzirodalom és történetírás ismert és jelentős mongol kori szerzője volt (1281–1340 után). A kései ilḥānida

8 Mustawfī 1913, 1–18.

korban élt szerző a XIV. század alighanem legjelentősebb perzsa nyelvű földrajzi értekezésének az arab című, de perzsa nyelvű *Nuzhat al-Qulūb*nak ('Szívek gyönyörűsége') szerzője, mely műve élete alkonyán, 1340 körül született. Ḥamd Allāh Mustawfī tekintélyes arab származású iráni hivatalnok dinasztia tagja volt, akiknek több tagja magas rangra emelkedett és szép hivatali karriert futott be a IX–XIV. századi középkori Perzsia különböző dinasztiai idején.⁹

A Mustawfī ősei apai ágon arab származásúak voltak, családjá közel négy-száz éve élt már az észak-iráni Qazwīnban. Családjá számos korábbi qazwīni kormányzót és pénzügyi ellenőrt (arabul/perzsául *mustawfī*t) adott Qazwīnnak a korai ġaznawida kortól (XI. század) kezdve, igazi iráni hivatalnokdinasztia-ként. Így például Ḥamd Allāh Mustawfī dédapja Irāq-i 'ajam (Perzsa Irak) *Mustawfī*-ja (pénzügyi főellenőre) volt, és a mongolok ölték meg 1220 után, amikor feldúlták Qazwīnt, erről egyébként Ḥamd Allāh Mustawfī is megemlékezik. Ennek ellenére a család sikeresen megtarthatta státusát az ilhānida (iráni mongol) periódusban és számos tagja töltött be magasrangú gazdasági, politikai funkciót. Az 1281-ben született Ḥamd Allāh Mustawfī – úgy látszik – ezt a sort volt hivatott eredetileg folytatni, hiszen a nagy iráni államférfi és történétíró, Rašīd al-Dīn Fażl Allāh Hamadāni védeneként nyert el több fontos adózási feladatkört. Ḥamd Allāh Mustawfī 1311 körül elnyerte Qazwīn és környéke (Abhar, Zanjān és Ṭarumayn) kormányzói tisztségét Öldzsejtü ilhānsága (1305–1316) idején, sőt egy helyen maga Ḥamd Allāh Mustawfī maga dicsekszik el vele, hogy a Qazwīnnal kapcsolatos számviteli módszerei elnyerték Rašīd al-Dīn jóváhagyását, és amelyeket később az ilhānida állam egész területén alkalmaztak. Ebben az időszakban Ḥamd Allāh Mustawfī rendszeres vendége lehetett a Bagdad, Tabrīz és Sulṭāniyya között mozgó, ereje teljében levő ilhānida udvarnak és szoros szakmai bizalmi viszonyt ápolt Rašīd al-Dīnnal.¹⁰

Az adószedő és gazdasági ellenőr történétírói pályájára lépésének lehetséges inspirációs forrása szintén Rašīd al-Dīn lehetett, aki egyértelműen a legnagyobb történétírója nem csupán az iráni mongol korszaknak, de egyben a korai XIV.

9 Ḥamd Allāh Mustawfī életéről lásd: Melville 2003.

10 A Mustawfival kapcsolatos bővebb életrajzi adatokhoz: Meville 2003. Rezaee Nasab – Khaleeli 2022.

század elejéig az egész mongol történelemnek is. Ḥamd Allāh Mustawfī 1335 után is aktív maradt pénzügyi szakemberként. 1335 az az év, amikor az utolsó jelentős iráni mongol ilhān, Abū Sa'īd Bahādur Ḥān (1316–1335) meghalt, és megfelelő utód híján az Ilhānida Birodalom csakhamar széthullott egy rövid és véres polgárháborút követően. Szerzőnk több éves viszontagság után 1344 táján, vagy esetleg 1350-ben halt meg, miután jelentős anyagi veszteség érte a kialakult politikai káoszban. Mustawfīt Qazwīnban temették el, monumentális mauzóleuma máig épen áll a városban, és híres helyi látványosság.¹¹ Ḥamd Allāh Mustawfī vélhetőleg tizenkettes síita muszlim volt a kutatás mai adatai szerint, amelyet mind egy másik műve, a *Tārīḥ-i guzīda* ('Válogatott történet') és a *Nuzhat al-Qulūb* számos síita szimpatizáns megjegyzései is alátámasztani látszanak. Ez azért érdekes adat, mivel Qazwīn kifejezetten és hangsúlyosan szunnita városnak számított a korabeli perzsa világban.

A Nuzhat al-Qulūb és az iráni földrajztudomány

Mustawfī gazdag írói életművet hagyott maga után, tudományos munkássága a kései ilhānida periódus kiemelkedő életművének számít. A *Nuzhat al-Qulūb* a termékeny szerző Mustawfī kései műve, amely valamikor 1340 körül született az Ilhānida Birodalom szétesése idején, de még Ḥamd Allāh Mustawfī utolsó jelentős (egyben befejezetlen) műve, a *Dayl-i Zafarnāma* előtt készült el. A *Nuzhat al-Qulūb* hamar nagy népszerűsége tett szert, amelyet fennmaradt közel hetven kézírata is bizonyít. E kéziratok kisebbik része a timurida korból (XV. század), nagyobbik része a XVI–XVII. századból, a šafawida periódusból származik, a mai Irán területéről. A műnek két modern kiadása is ismert: a szöveget először Le Strange adta ki 1913-ban, második alkalommal pedig 1958-ban jelent meg a *Nuzhat al-Qulūb* Muḥammad Dabīrsiyāqī szerkesztésében.¹² Egyik kiadás sem

11 Jelen sorok írója kilenc évvel ezelőtt, 2016 elején maga is meglátogatta Ḥamd Allāh Mustawfī mauzóleumát Qazwīnban.

12 Le Strange 1913-as kiadását egy 2002-es teheráni reprint kiadásban használok, míg Dabīrsiyāqī 1958-as kiadását egy 2010-es teheráni kiadásban használok.

teljes, és kívánnivalót hagy maga után, Dabirsiyāqī több kisebb alfejezetet nem tartott autentikusnak, és nem emelt be saját kiadásába (főleg Le Strange kiadása utolsó fejezeteit), de ami ennél is fájóbb, egyik modern kiadó sem ítélte a kéziratokban szereplő térképeket újraközlésre érdemesnek, amely ennél a kiemelkedő földrajzi munkánál mindenképpen sajnálatos hiányosság. ¹³

A *Nuzhat al-Qulūb* Perzsia és Közép-Ázsia térképe és a világtérképe újdonságnak számítanak, mivel az iráni kartográfia történetében igazoltan a *Nuzhat al-Qulūb* az első munka, amely bizonyítottan hosszúsági és szélességi koordináták rácsrendszerét alkalmazza. A *Nuzhat al-Qulūb* szerzőjeként Mustawfī inkább elméleti, „szobatudós”, mint tapasztalt utazó volt, aki politikai viszonyok miatt kényszerből utazott csak el egyszer Sírázba 1338–1339 táján, de ezenkívül a korábbi ilhānida fővárosokban és igazgatási központokban (Tabrīzban, Bagdadban és Sulṭāniyyában) járt saját szűkebb hazája, Qazwīn tartományon kívül, ahol azonban rengeteg írott forráshoz férhetett hozzá. A *Nuzhat al-Qulūb*ot Mustawfī saját megjegyzése szerint barátai kérésére írta, de ez inkább egy korabeli irodalmi konvenció, a mű keletkezési körülményei valójában nem ismeretesek. A megírás okaként erősebb Ḥamd Allāh Mustawfī kormányzati tapasztalatainak hatása, valamint az a szándéka, hogy a saját kései ilhānida adózási, földrajzi statisztikáit beépítse e művébe.

A *Nuzhat al-Qulūb* alighanem a legfontosabb klasszikus perzsa földrajzi munka az iráni mongolok idejéből, annak is a végéről. Ḥamd Allāh Mustawfī műve nagyon sok adattal szolgál az iráni mongol kormányzatról, kereskedelemről, a gazdasági életről, a felekezeti konfliktusokról, az adószedésről és az iráni mongol világ földrajzi, néprajzi érdekességeiről. Mustawfī az ilhānida Irán határait az Indus folyótól Ḥwārizmon és Transzoxánián át Anatóliáig és Szíriáig írja le, amelyben van talán némi sāsānida nosztalgia és iráni nemzeti érzés is. Ḥamd Allāh Mustawfī összesen huszonkét fejezetben foglalja össze az ilhānida Irán tartományait és szomszédait a következőképpen: Irāq-i 'arab

13 Melville 2003.

vagy „İrānšahr szíve”, Irāq-i 'ajam¹⁴, Arrān¹⁵, Muġān¹⁶, Šīrwān¹⁷, Grúzia, Bizánc, Örményország, Rabi'a¹⁸, Kurdistān, Ĥuzistān, Fārs¹⁹, Šabānkāra²⁰, Kirmān, Mukrān, Hurmuz, Nīmrūz²¹, Ĥurāsān²², Māzandarān, Qūmis, Ṭabaristān és Gilān²³. Mindezekén túl Mekkával kezdi műve leírását - jámbor muszlimként.²⁴

A *Nuzhat al-Qulūbra* egyfajta hármas történelmi felfogás jellemző. E munka egyfelől a klasszikus muszlim arab-perzsa középkori földrajzi irodalom meghatározó műveinek (*Hudūd al-'ālam*, Ibn Ĥurdābih és mások²⁵) leszármazottja és folytatója, földrajzi világképe középpontjában továbbra is Mekka áll, és számos pontján ismétli a korábbi földrajzi művek állítását, de emellett a preiszlám *haft kišwar* felfogás szerint hét kontinensre osztja Iránt és az azt körbe ölelő eurázsiai világot.

14 Itt a muszlim földrajzi irodalomban elterjedt Irāq-i cajam terminusra kell gondolni, mely valójában a mai Irán nyugati részét jelentette, az Irāq-i carab alatt nagyjából a mai Mezopotámia-Irak területét kell értenünk.

15 Kaukázusi Albánia muszlim neve, a mai független Azerbajdzsán középső és nyugati részén.

16 Muġān a Dél-Kaukázusban fekszik, a mai iráni-azerbajdzsáni határsávban az Arasz folyó mentén.

17 Az arab eredetű iszlámkori *šīrwānšāhok* őse Yazīd b. Mazyad b. Zaida al-Šaibāni volt, akinek leszármazottai a VIII. század végétől egészen a XVI. század elejéig kormányozták a mai Kelet- és Északkelet-Azerbajdzsán területét, amelyet Šīrwānnak nevezünk. Idővel a Mazya-didák erős iranizáción mentek keresztül. (Minorsky 1970, 403–411.)

18 Amíg a felsorolt tartományok zöme talán nem igényel további magyarázatot, addig Rabi-ca alatt valójában Jazira tartomány keleti részét értették a muszlim földrajzi irodalomban (a mai Kelet-Törökország egy része). Az elnevezés az ott az umayyad kor elején letelepített Rabica törzsről származik.

19 Fars, az óperzsa Pārsa, a sāsānida Pārs, fontos dél-iráni tartomány.

20 A Zagrosz déli részének egy része Fārs tartományban, tulajdonképpen egy ott nomadizáló törzsről nyerte a nevét.

21 Mukrān, Hurmuz, Nīmrūz három délkeleti iráni tartomány, Mukrān a mai Irán és Pakisztán határvidékén fekszik, Nīmrūz a mai afgán-iráni határsávban fekszik, Hurmuz pedig a Hurmuzi szorost felügyelő egykori királyság neve volt.

22 Jelentős és gazdag középkori és újkori tartomány a mai Irán keleti részén, a mai Afganisztánban és Dél-Közép-Ázsiában. vö. Sárközy 2024.

23 Māzandarān, Qūmis, Ṭabaristān és Gilān négy észak-iráni tartomány a Kaszpi-tengertől délre, az Alburz hegység északi, illetve déli lejtője mentén.

24 vö. Mustawfi 1913. 1–18.

25 Vö.: a muszlim földrajzi irodalom iskoláiról, szerzőiről vö. *Hudūd al-'ālam* 2025, utószó, írta: Sárközy Miklós.

Másfelől azonban Ḥamd Allāh Mustawfī műve tükrözi azokat az új történelmi realitásokat és változásokat, melyek a muszlim területeket ért XIII. századi mongol hódítások következtében alakultak ki. Itt elsősorban az Īrānzamīn kifejezésre utalok, amelyet a *Nuzhat al-Qulūb* többször használ.²⁶ Ez a titulus egy késő ókori felfogás reneszánszának is lehet a jele az Abbászida Kalifátus 1258-as mongolok általi bukása utáni közjogi állapotokra diszkrétan utalva. Az Ilhānida Birodalom e felfogás értelmében valójában a Sāsānida Birodalom örököse, semmint a kalifátusé.

A harmadik szempontot, amely megjelenik a *Nuzhat al-Qulūb* lapjain, azt posztilhānida nosztalgiának nevezhetjük. Bár némi vita van e fontos földrajzi forrás pontos keletkezési dátumáról, mégis az biztosan megállapítható, hogy 1335 táján, az utolsó tényleges ilhānida (iráni mongol) uralkodó, Abū Sacīd Bahādur halála után keletkezett, amikor az Ilhānida Birodalom darabjaira hullott, és különböző dzsingiszida és nem-dzsingiszida trónkövetelők harcában eltűnt a történelem süllyesztőjében. A *Nuzhat al-Qulūb* akár szándékosan is az Ilhānida Birodalom iránti nosztalgia céljából is íródhatott, egy olyan állam világát idézi, amely a megírása idején már nem létezett, a központi kincstárnak járó bevételek részletes leírásával és a geopolitikai egység talán szándékoltan félrevezető idealizált benyomásával évtizedekkel korábbi állapotot tükrözött.²⁷

A *Nuzhat al-Qulūb* „magyargyanús” megjegyzései

A *Nuzhat al-Qulūb* a hagyományos iráni *haft kišwar* felfogás szerint hét részre osztja fel az iráni szemszögből ismert lakott világot, és amely rendszeren belül Īrānzamīn található középen, a másik hat 'kontinens' (általában India, Kína+Tibet, Róma /Bizánc, Európa/, a szlávok+ steppei népek, Szíria+Egyiptom, Arábia) pedig körbeveszi Īrānzamīn földjét. Mindebben Ḥamd Allāh Mustawfī pontosan követi a késő ókori muszlim, középkori iráni és arab földrajzi tra-

26 Īrānzamīn az avesztai Xvaniraθa/ Xvanirah, illetve a sāsānida Ērānšahr elnevezés szinonímájának tekinthető, az irániak által lakott központi terület a „hét ország” rendszerben.

27 A posztilhānida nosztalgiával kapcsolatban vö.: Melville 2003.

díciókat. Újdonságként hat, hogy Ḥamd Allāh Mustawfi művében igyekszik megadni a korabeli Iránként felfogott terület (vagyis az épp megszűnt mongol alapítású Ilhānida Birodalom) északi, déli, keleti és nyugati határait. Műve elején Mustawfi az alábbiakat állítja az ilhānida Īrānzamīn határaitól:

و اما حدود اقصیها ایران زمینرا حد شرق ولایت سند و کابل و صغانیان و ما وراء النهر و خوارزم تا حدود سقسنین و بلغار است و حد غربی ولایت نیکسار و سیس و شام و حد شمال ولایت آس و روس و مگیر و چرکس و برطاس و دشت خزر که آن را نیز دشت قیچاق خوانند و الان و فرنگ است²⁸

’És Irán földje legmesszebbi határai pedig a keleti határon Sind és Kabul és Saġāniyān²⁹ és Mā warā’ al-nahr³⁰ és Ḥwārizm³¹ tartomány Saqsīn³² és Bulgār³³ határáig és a nyugati határa Nīksār³⁴ és Sīs³⁵ és Szíria és az északi határ Ās³⁶ és Rūs és *M.g.ī.r* és Cserkeszföld³⁷ és Burtāš³⁸ és

28 Mustawfi 1913, 21–22.; Mustawfi 1958, 58–59.

29 Saġāniyān valójában Čaġāniyān perzsául, a Saġāniyān arabizmus, a mai Dél-Közép-Ázsia Amu-darja folyó menti területeit foglalta magába az üzbég-tadzsik határsávbán.

30 Arabul ’ami a folyón túl van’, Transoxiána arab elnevezése a középkorban, a folyó pedig nem más, mint az Amu-darja lenne.

31 Jelentős tartomány a mai Közép-Ázsia nyugati részén, az Aral-tótól délre.

32 Saqsīn a Volga alsó folyásánál A mai Asztrakhán közelében egykor virágzó, többnyire volgai bolgárok lakta város volt.

33 Bulgār alatt a szöveg a volgai Bulgáriát érti, amely az Onogur bolgár-török birodalom felbomlása után az oda költöző bolgár-törökök alapítottak, és amely muszlim államként egészen a XIII. századi mongol invázióig virágzott.

34 Nīksār, Neo-Kaiszareaia görög nevén, város Észak-Anatoliában a mai Tokat tartományban, Törökországban. Sīs, Kis-Örményország fővárosa volt (a korábbi Kilikia).

35 Sīs, Kis-Örményország fővárosa volt (a korábbi Kilikia).

36 Az Ās a kelet-iráni nyelvet beszélő alánok egyik törzsének neve, a későbbi magyarországi ’jász’ név is ebből származik.

37 Cserkeszföld a mai Nagy-Kaukázus nyugati része, Szocsi és a Fekete-tenger partvidéke. A cserkeszek a kaukázusi népek északnyugati ágába tartoznak.

38 Burtāšok az alánok egy törzsi csoportja voltak.

a Kazár puszta, amelyet Qipčāq pusztának³⁹ is hívnak és Alān⁴⁰ és Farang⁴¹ (tartomány)⁴².

Le Strange angol fordításában ez a hely így hangzik, ennek a leközlése a magyarokkal kapcsolatos szó fordítása miatt fontos.

’The Frontiers of the Land of Iran. The eastern frontier lies on the border of Sind, then by Kābul, Ṣaghāniyān, Transoxiana and Khwārizm to the frontier of Saq̄sīn and Bulghār. The western frontier lies on the province of Nīksār (Neo-Caesarea) and Ṣṣ, and thence to Syria. The northern frontier lies on the lands of the Ossetes and Russians, the Magyars⁴³ and Circassians, the Barṭās and along the Khazar desert which is also called the desert of Qipchaq with the country of the Alans and Franks.’⁴⁴

A *Nuzhat al-Qulūb* másik ’magyargyanús’ megjegyzése:

مکس و باشقورد دو شهر بزرگ است با اقلیم هفتم و صحاری و مواضع بسیار از توابع اوست و اکثر سکنانش صحرائین است.⁴⁵

39 A Qipčāq puszta valójában az Aral-tó és a Kaszpi-tenger közötti területet jelöli

40 Alān az alánok neve, akik jelentős ókori és középkori kelet-iráni nyelvet beszélő kelet-európai népcsoport voltak, a jászok és a mai oszétek ősei. Érdemes figyelni, hogy milyen jelentős iráni lakosság élt még a középkorban a Volgától nyugatra, a Burtās, az Alān, az Ās valójában egy nagyobb alán (kelet-iráni) törzsszövetség törzseinek nevei voltak a Volga, a Nagy-Kaukázus és a Don–Kubán folyók területei között a középkorban. Ha a *M.g.ġ.r* nevet Magasként rekonstruáljuk, akkor az a középkori Alánia fővárosa volt.

41 A Farang tartomány alatt általában Nyugat-Európát kell érteni, egy homályos és ki nem fejtett formában, vagy legalábbis a katolikus vallású népcsoportokat Európában. A perzsa szóalak a ’frank’ népnévből származik.

42 A szerző saját fordítása.

43 Le Strange itt az eredetiben مگير (*m.g.ġ.r*) formában szereplő alakot fordítja *Magyars*-ként (magyarok).

44 Mustawfī-Le Strange 1919, 23.

45 Mustawfī 1913, 263.; Dabirsijāqī 1958-as kiadása nem tartalmazza ezt a fejezetet.

Maks (Magas) és Bāšqürd két nagyváros a hetedik klímában és pusztaság és számos terület található a körzetében és lakossága többsége nomád (pusztalakó).⁴⁶

Le Stange fordítása és a helyhez fűzött magyarázata a következő:

*'Maks and Bāshqarūd. These are two large towns of the Seventh Clime, having many lands and pastures belonging to them: most of their inhabitants are nomads of the plain.'*⁴⁷

A második esetnél fontos és érdemes idézni Le Strange által a második jegyzethez fűzött kommentárt is:

*'The Bashkirds are mentioned by Qazwīnī, who spells the name Bāsg-hurt.; also Yaqut, who gives the narrative of Ibn Faḍlān's mission to them in 309 (921). Who the Maks (or the Makash) were is uncertain, possibly we should read Makar or Magar, in which case the Magyars are meant. But if Makash be true meaning, this may refer to the Mokshas or Bokshas, the Mordvins who are of Finnish origin.'*⁴⁸

Kommentár

Az itt magyarként fordított két Mustawfī-helyet eddig egyetlen magyar őstörténeti tudományos munka sem tisztázta, sem Kmoskónál, sem Nyitrainál, sem más magyar nyelvű szakirodalomban sem látszik erre utalás⁴⁹. Mindennek valószínű oka Mustawfī relatíve kései kora, a XIV. század nyilván időben távol

46 A szerző saját fordítása.

47 Mustawfī-Le Strange, 1913, 255.

48 Mustawfī-Le Strange, 1919, 255.

49 a két fontos tanulmányban nincsen utalás Mustawfīra. Vö.: Nyitrai 1996, Kmoskó 1997

esik a korai magyarokról író *Ḥudād al-‘ālamtól*⁵⁰ és Gardizītól,⁵¹ vagyis a X–XI. századtól. A tény, hogy a két fenti helyet megőrző perzsa földrajzi munka elsőre nem tűnik a magyar törzsek vándorlásával egyidejű, kortárs munkának, vélhetőleg elaltatta a honi kutatás figyelmét. Általában is az a benyomásom, hogy a magyar történelem perzsa forrásai iránti érdeklődés lezárul a honfoglalásnál, vagy az azt megelőző periódust érintő korszaknál, pedig nem kevés perzsa történetírásban megőrzött adatunk van a magyar történelem későbbi időszakáról is (például a magyarországi tatárjárásra utalások a XIII. századi Juwaynínál vagy Hunyadi János törökellenes harcainak említése a XVI. századi korai *ṣa-fawida* történetírónál, Ḥasan Big Rūmlūnál).

A két rövid szakasz több szempontból érdekes. Mindkét helyen előfordul olyan kifejezés is, amely a magyar népnévvel hoz kapcsolatba az angol fordítójuk, és ezt a felvetését érdemben még senki sem vizsgálta a magyar szakirodalomban.

Az első idézettel kapcsolatban érdemes néhány megjegyzést tenni. A lehetőségek több irányba mutatnak 1. Az első helyen a régi iráni *haft kišwar* klímarendszerhez kapcsolódó földrajzi leírást kapunk az Iránt körbevevő népcsoportokról. Itt elsőre csak népnevek szerepelnek a vizsgált alak előtt és után, emiatt Le Strange talán joggal feltételezett itt is egy népnevet, és a mai modern magyar népnevet véve alapul, rekonstruált egy 'Magyars' alakot. Ennek azonban a magyar nyelv történeti hangtana ellentmond. Ezzel szemben, lehetséges megoldásként szóba jöhet Magas város neve a Kaukázusban, amelynek talán romlott kézíratos alakja lehet az itt látható مگیر. Aki ismeri az arab írás jellemző tévesztéseit, az tisztában van azzal, hogy mennyire könnyen és egyszerűen összekeverhető a س és az ر betű az arab írásban. A magyar népnév első látásra kizárható, hiszen alapos magyarázatot igényelne hangtanilag a j – g alternáció,

50 A *Ḥudād al-‘ālam* egy 982-ben befejezett szerzőségű perzsa nyelvű földrajzi lexikon, mely Gūzgān amírjának a megrendelésére készült s a korabeli lakott világ földrajzát írja le, különösen informatív a steppei nomádokról írt fejezetei. vö.: Minorsky 1971, *Ḥudād al-‘ālam* 2025..

51 Abū Sa‘īd ‘Abd-al-Ḥayy ibn Ḥaḥḥāk ibn Maḥmūd Gardizī jelentős gāznavida történész volt a XI. század első felében, műve a *Zayn al-aḥbār* ('A történetek díszé') fontos forrása a steppe-történelemnek és a korai magyar történelemnek.

amely a magyar nyelv esetében egy késő középkori, kora újkori fejlemény, és e változás követése klasszikus perzsa forrásokban egyáltalán nem fordul elő.

Mustawfi angol fordítója, *Le Strange* is itt tehát – úgy vélem – hibázik, amikor nem ír bővebb jegyzetet a nép nevéhez, és az angol fordításban lábjegyzet nélküli ’Magyars’ alak szerepel. Csábító lenne itt talán egy keleten maradt magyar töredékre, esetleg a bizánci, arab forrásokban olykor említett kaukázusi magyarságra gondolni, de ennek két dolog mond ellent: 1. Egyfelől ellentmond a nyelvészet, a magyar nyelv történeti hangtanához képest ez egy túl „modern” alak lenne, a ma is használt *magyar* alak inkább a XV. század utáni periódustól kezdve kezd általános lenni. 2. Mindezekén túl, másodsorban nem támogatja ezt a مگير alak ’magyarként’ való normalizálását a muszlim írásos hagyomány sem, mivel az ott meghonosodott alakok – úgymint مجفر، مجغر، ماجر، مجاری، مجار، مجر – egyikét sem követi Mustawfi adata. Ezek az alakok váltakoznak írott forrásainkban akár a kéziratos hagyományt, akár az epigrafikus emlékeket nézzük, ezekből az alakokból válogatnak arab, perzsa és oszmán török források az elmúlt ezerkétszáz évben, ha a magyarokról írtak (valamint a nem arab betűs modern verziókban, mint például a modern török és az azerbajdzsáni nyelvekben).

Itt fontos még azt is hozzátenni, hogy mostani adataink szerint a muszlim történeti és földrajzi irodalom sokáig nem kapcsolta a *majgar/majār* alakot össze a Kárpát-medence területén élőkkel, helyette vagy a *bāšqird/bāšgird*, *kerel* vagy a *hunkar* alakokat preferálta a nyugati magyarokra. A Kárpát-medencei magyarság esetében csak a tatárjárás óta kezdték el a muszlim auktorok a majjar alakot használni, 1241 előtt a majjar/majgar alakot inkább a keleten maradt magyarokra alkalmazták. Az első egyértelmű eset, ahol a majār alakot a nyugatra vándorolt magyarokra használják, az a Gүjүk kánnak a pápához címzett levelének perzsa fordításában található a tatárjárás után 1246-ból.⁵²

A *Le Strange*-féle 1913-as kiadásban, valamint annak fordításában a szerző nem közli, hogy a مگير alakon túl vannak-e eltérő olvasatok más kéziratokban, és miért a مگير olvasatot részesíti előnyben. Ezzel szemben Dabīrsiyāqī a későbbi kiadás lábjegyzetében jelzi, hogy a مگير alakon kívül létezik مگس olvasatot

52 Vö. Sudár 2023. 882-884.

tartalmazó kézirat is, de bővebben Dabīrsiyāqī sem foglalkozik ezzel a filológiai problémával.

Végiggondolva Le Strange 'Magyars'-értelmezésének lehetséges okait, az is felmerült jelen sorok írójában, hogy itt valamiféle „visszaperzsásítással” állunk szemben. Vagyis a perzsa nyelv iránti preferenciáját e földrajzi munkája megírása okaként hangoztató, a régi sāsānida földrajzi hagyományokat tudatosan élesztgető, Irānzamīnt újraálmódó Ḥamd Allāh Mustawfī egy arabizáltnak vélt مجیر (*majir*) betűsorból مگیر alakot kreált perzsa nyelvi alapon. Ilyenre jó pár adatunk van a klasszikus perzsa helynévanyagban (például Gurgān – Jurjān, Gūzgān – Jūzjān. Dārābgird – Dārābjird). Ez esetben valóban komolyan felmerülhetne a *majir* alakok és egy keleti magyar csoport kapcsolatba hozása Le Strange-től függetlenül, ám továbbra is ott van Dabīrsiyāqī adata a مكس olvasatokkal, amely egy ilyen visszaperzsásított, kreált alakot kevésbé valószínűsít. Ezzel együtt ezt az opciót is érdemes megfontolni.⁵³

Mustawfī alakjának a magyarsághoz kapcsolódását talán egy másik szempont is bizonyítaná, ha a مگیر alakban nem az arab-perzsa-oszmán hagyományokat látjuk, hanem egy másik közvetítőnyelvet, mint például a preklasszikus mongolt. A XIV. század első felében a Nagy-Kaukázus vidéke, az attól északra fekvő terület az Arany Hordához tartozott, amely hasonlóan az Ilhānida Birodalomhoz, a korábbi mongol világbirodalom utódállama volt. Bár a preklasszikus mongol nyelv használatának úgyszólván egyáltalán nincsen bizonyítéka az Arany Hordában, ami az odakerült mongol etnikai csoportok nagyon gyors asszimilációját sejteti, mégis érdemes utalni néhány olyan adatra, amelyek figyelembe vehetők Mustawfī esetében. Itt érdemes utalni Rašīd al-Dīn ماجار (*mājār*) alakjára, amely több alkalommal is világosan a magyar etnikumra utal. Zimonyi szerint ez a Rašīd al-Dīn -féle alak megegyezik a *Mongolok titkos történetében* használt, magyarokra alkalmazott alakkal, ezért talán az eredetileg egy mongol alak lehetett.⁵⁴

53 A magyar névalak muszlim forrásokban megjelenő formáit, területi csoportosítását illetően lásd Sudár 2023., különösen 887-888. oldalakat.

54 Zimonyi 2005, 52.

De ha nem a magyar népnév rejtőzik ezen arab betűs, XIV. századi perzsa alak mögött, akkor mi? Ahogy korábban utaltam rá, itt a legnagyobb eséllyel a középkori Alánia fővárosát, Magast sejtethjük a *Nuzhat al-Qulūbban*. Magas (Magas, Maks) a középkori Alánia régi központja volt, amelyet a mongolok pusztítottak el 1239-ben.⁵⁵ Magas (Magas városa) jól ismert a középkori muszlim arab és perzsa földrajzi és történelmi irodalomból is az 1239 előtti időszakból, ám Le Strange ezt valamiért nem ismeri fel, és magyarázat nélkül magyar népnévként rekonstruálja a helynevet. Így ez nem felel meg a magyar történeti hangtan törvényeinek, és teljesen ellentmond a klasszikus perzsa nyelvben szereplő magyar népnév alakjainak is. Ha ez így van, akkor Le Strange tévedésének vélhető oka az lehetett, hogy a *M.g.ī.r* alak körül mind ország- vagy népnevek állnak Mustawfī szövegében, és vélhetően ebből fakadóan szintén népnevet igyekezett e logika mentén belelátani ebbe az alakba.⁵⁶

A második megjegyzésben említett Maks/Makas/Magas és Bāšqūrd alakokkal részben azonban más a helyzet. Le Strange itt is főleg a magyar etnikumot látja a Maks/Makas/Magas alakban, bár jegyzetében felvet egy másik finnugor nyelvű csoportot, a moksákat is megoldási lehetőségként. Mindezt talán az is megerősítheti, hogy a mellette levő helynév, Bāšqūrd valóban kapcsolatba hozható a magyar népnévvvel, így például Zimonyi István által hivatkozott

55 Maghas lokalizációjával kapcsolatban l.: Latham-Sprinkle 2022.

56 A kaukázusi Alánia fővárosa, Magas nevével kapcsolatban érdemes a *Hudūd al-'ālam* 50. fejezetét szó szerint idézni:

„Beszéd Sarīr tartományáról: Sarīr tartományától és a városaitól keletre és délre Örményország (*Armīniya*) vidékei vannak, és nyugatra Rūm vidékei vannak, és északra az Al-Lān tartomány. És Sarīr egy tartomány nagyon sok áldással, és hegyvidéki és síksági (terület) (*kūhīst wa daštī*). És mondják, hogy a hegyekben szúnyog van, mindegyik akkora, mint egy fűrj. És Sarīr királya számos megölt vagy elpusztult, vagy vadászatban elejtett (*šikārī*) négy-lábú hulláját (*murdār*) e szúnyogok ama helyére (*mawzac*) küldi minden egyes alkalommal (*har čand gāhī*), hogy oda vessék azokat, és a szúnyogok megegyék azokat, mivel mikor ezek a szúnyogok éhesek lesznek, eljönnek, és az embereket és minden élőlényt, amelyet találnak, megesznek.” A fűrjméretű hűsevő szúnyogok legendája máshonnan nem ismert folklorisztikus történet. Minorsky ötlete, amely az egykori alán politikai központ, Maghas (vagy Magas) nevével hozza kapcsolatba a *magas* szót (مگس 'légy' perzsául) szúnyoghoz hasonló jelentése alapján, nem tűnik túl erős bizonyító érveknek, de kétségtelenül ötletes. *Hudūd al-'ālam* 2025. 50. fejezet (Sarīr, a szerző fordítása), Minorsky 1970, 448.

al-Dimašqī arab földrajzíró szerint.⁵⁷ A mongol korban élt arab földrajztudós, al-Dimašqī (1256–1327) a szlávok és a ruszok folyójával (talán a Donnal) kapcsolatban megemlíti, hogy ’Bāšqird, Mājār vidékeiről, valamint Surdāq vidékeiről több folyó ömlik belé.’ Fenntartva a Maks/Makas/Magas névvel kapcsolatos hangtani aggályainkat és Le Strange kritikáját, belátható, hogy al-Dimašqī megjegyzése nagyon hasonlít a *Nuzhat al-Qulūb* adatára Le Strange szövegkiadásában. Paradox módon azonban nem a Maks/Makas/Magas helynév vagy népnév miatt gondoljuk itt magyar kapcsolatú kifejezésnek Mustawfī közlését, hanem a Bāšqird miatt.

Az első név (Maks/Makas/Magas) esetében nehézkes magyar alakot rekonstruálni, és e szónak elsőre nem látszik kötődése ebben a formában a magyar népnévhez a *Nuzhat al-Qulūb*ban. Al-Dimašqīnál ezzel szemben ugyanitt Mājār alak áll, amely helyesírásában a korábban látott Rašīd al-Dīn-féle, talán mongol verzióból átvett *mājār* (ماجار) alakra megy vissza. Továbbá mindkét forrásban a Bāšqird, Bāšqird forma nyilvánvaló egyezést mutat.

A Bāšqird alak esetében talán felsejlik egy magyar szál, és itt Le Strange helyesen utal Ibn Faḍlānra és a bāšqirdok között tett látogatására 921-ben.⁵⁸ Jó eséllyel ugyanis elfogadható, hogy a *bāšqird/bāšgird/baskír* népnév a muszlim forrásokban a magyarokra alkalmazott és elterjedt népnév volt a korábban látott *majgar*, *majār* népnév mellett. Erre viszonylag sok adatunk van a IX–XII. századi muszlim földrajzi és történeti irodalomból. Sallām tolmáctstól, al-Mas’ūdīn és Abū Ḥamīdīn át Yāqūtīg számos szerző használja a *bāšqird* alakot a magyarokra.⁵⁹ De *bāšqirdok*nak nevezi a magyarokat Juwaynī is a magyar tártárjárás leírásakor.⁶⁰ Ugyanakkor azt is fontos megemlíteni, hogy a *bāšqird* alakot mind a Kárpát-medencei, mind pedig az Urál körül lakó keleti magyarokra alkalmazták a muszlim források 1246 előtt. Róna-Tas András szerint ennek az lehetett az oka, hogy a *bāšqird* népnév a magyarság nevéként az őket jól ismerő volgai bolgárok között volt használatos eredetileg, akik pontosan tisztá-

57 Zimonyi 2005, 51.

58 Mustawfī -Le Strange 1919, 255.

59 A bāšqird-baskír népnév és a magyarok kapcsolatáról l.: Zimonyi 2005, 65–66.

60 Sudár 2023. 882.

ban voltak a Kárpát-medencei és az Urál körüli, Volga menti magyarok szoros rokonságával.⁶¹

Mindennek fényében Ḥamd Allāh Mustawfī második megjegyzése nyugodtan nevezhető egy új magyar őstörténeti adatnak, amelyet jelen sorok írója fedezett fel és tett e lapokon közzé, és amely a magyarok talán egy keleten maradt csoportjára utal. A *Nuzhat al-Qulūb* ezen adata vagy al-Dimašqī korábban látott szöveghelyét másolja, vagy ez magának Mustawfī korának adata a XIV. század első feléből. Itt azonban a Bāšqūrd kifejezés inkább bizonyító erejű, mint a Makas alak. Amennyiben al-Dimašqī adatát veszi át Mustawfī, akkor viszont elmélyültebb magyarázatra szorul a Mājār – Makas változás, amelyet első látásra csak a kéziratos szöveghagyományozással, szövegromlással lehet magyarázni. Ehhez azonban a rendelkezésre álló *Nuzhat al-Qulūb* kéziratokat kellene mind megvizsgálni, amely feladat túlmutat jelen tanulmányon.⁶²

Mindezekon kívül erősen kívánatos lenne a *Nuzhat al-Qulūb* térképeinek vizsgálata, mivel ezeket sem Le Strange, sem pedig Dabīrsiyāqī nem közölte le kiadásában. Az eredeti kéziratos hagyomány pontos megismerése és főleg a kéziratok térképeinek vizsgálata perdöntő lehetne a *Nuzhat al-Qulūb* magyarokkal kapcsolatos lehetséges közléseinek eldöntésekor. Ez a jövő feladata.

61 Róna-Tas 1996, 225–226. idézi: Zimonyi 2005, 66. lásd még Ormos 2005. 738-739, Sudár 2023. 881. Sudár szerint itt Jayhānī amúgy elveszett műve lehetett az ősforrás a magyar népnév legkorábbi alakja, a *majgar* esetében. A magyar népnév arabbetűs kibetűzésének nehézsége a középkorban is ismert volt, ezért a nehezen érthető neveket időnként kibetűzték, így például a XIV. század elején alkotó Abū'l-Fidā művében találunk ilyen: a leírás szerint a helyes olvasat a *majğariyya* (Ormos 2005: 743–744), ami a *majgar* népnévre megy valószínűleg vissza.

62 A *Nuzhat al-Qulūb* kézírataihoz lásd: Melville 2003. Itt főleg a Melville által idézett Storey bio-bibliográfiájának adatai (I/1 81-84, 1233) igazítanak el a jelenleg fellelhető *Nuzhat al-Qulūb* kéziratokról, melynek vizsgálata majd egy következő írás tárgya lesz.

Felhasznált irodalom

- Hudūd al-'ālam 2025.** *Hudūd al-'ālam – a világ határai kelettől nyugatig, egy muszlim földrajzi mű a 10. század végéről*, fordította és jegyzetekkel ellátta Sárközy Miklós, a kísérőtanulmányokat írta Sárközy Miklós és Sudár Balázs, Budapest 2025.
- Ḥudūd al-'ālam 1962.** Ḥudūd al-'ālam min al-Mašriq ilā'l-Mağrib ki bi sāl-i 372-i hijrī-yi qamarī ta'līf šuda ast, bi kūšaš-i duktur Manūčīhr Sutūda, Ti-hrān, isfand mäh-i 1340/1962 február.
- Ḥudūd al-'ālam 1970.** Ḥudūd al-'ālam: *The Regions of the World, A Persian Geography 372 A. H. – 982 A. D. Translated and Explained by V. Minorsky, Second Edition, with the Preface by V. V. Barthold Translated from the Russian and with Additional Material by the Late Professor Minorsky, Edited by C. E. Bosworth*, Luzac & Co. London, 1970.
- Kmoskó 1997.** Kmoskó Mihály: *Mohamedán írók a steppe népeiről Földrajzi irodalom*, I/1., Balassi Kiadó, Budapest, 1997.
- Kósa 2024.** Kósa Gábor: Szogd kereskedők a középkori Kínában. In: Kósa G.(szerk.) *Gazdaság, történelem és kultúra a Selyemút mentén*, ELTE BTK Kínai Tanszék, Budapest, 2024. 217–267.
- Latham-Sprinkle 2022.** Latham-Sprinkle, John: The Alan Capital *Magas: A Preliminary Identification of Its Location, *Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London*. 85 (1), 1–20.
- Maqbul 1965.** Maqbul Ahmad: Djuğhrāfiyā. In: *The Encyclopaedia of Islam*, new edition, III, Leiden, Brill, 1965. 575–87.
- Melville 2003.** Charles Melville: ḤAMD-ALLĀH MOSTAWFI In: *Encyclopaedia Iranica Online Edition* <https://www.iranicaonline.org/articles/Ḥamd-Allāh-mostawfi/> (Letöltve: 2025. szeptember 30.)
- Mustawfī 1913.** Mustawfī, Ḥamd Allāh Qazwīnī: *Nuzhat al-Qulūb al-maqāla al-salāsa dar waṣf-i buldān wa wilāyāt wa buqā'*, ed. Guy Le Strange, Ti-hrān, Intišārāt-i Asāfīr, 1389/2010

- Mustawfī 2002.** Mustawfī, Ḥamd Allāh b. Abī Bakr b. Muḥammad b. Naṣr Qazwīnī: : *Baḥš-i nuḥust-i maqāla-yi siwwum-i Nuzhat al-Qulūb*, Dr. Muḥammad Dabīrsiyāqī (ed.) Tihrān, Intiṣārāt-i Hadīṣ-i imrūz, 1381/2002.
- Mustawfī-Le Strange 1919.** Ḥamd Allāh Mustawfī – Guy Le Strange: *The Geographical Part of the Nuzhat al-Qulūb composed by Ḥamd-Allāh Mustawfī of Qazwīn in 740 (1340)* translated by G. Le Strange, Leyden, Brill, 1919.
- Nyitrai 1996.** Nyitrai István: A magyar őstörténet perzsa nyelvű forrásai. In: Kovács László- - Veszprémy László (szerk): *A honfoglaláskor írott forrásai*. Balassi Kiadó, Budapest, 1996. 61–76.
- Ormos 2005.** Ormos István.: A magyar őstörténet arab forrásainak újabb irodalma. Kmoskó Mihály, Hansgerd Göckenjan és Zimonyi István művei. *Hadttörténelmi Közlemények* 118: 733–781.
- Rezaee Nasab – Khaleeli 2022:** Rezaee Nasab – Zahra- Khaleeli, Alexander: Ḥamd Allāh Mustawfī, In: Madelung, Wilferd; Daftary, Farhad (eds.), *Encyclopaedia Islamica Online*. Leiden, Brill Online, 2022.
- Róna-Tas 1996.** Róna-Tas András: *A honfoglaló magyar nép*. Balassi Kiadó, Budapest, 1996.
- Sárközy 2024.** Sárközy Miklós: Pénzgazdálkodás, kereskedelem, urbanizáció a középkori iszlám világ keleti felében –Ḥurāsān virágkora az iráni Selyemúton a 7-12. században. In: Kósa G.(szerk.) *Gazdaság, történelem és kultúra a Selyemút mentén*. ELTE BTK Kínai Tanszék, Budapest, 173 – 215.
- Shahbazi 2002.** Shabbazi, Alireza Shapur: HAFT KEŠVAR In: *Encyclopaedia Iranica Online Edition*. HAFT KEŠVAR – Encyclopaedia Iranica (iranica-online.org) (Letöltve: 2024. március 13.).
- Simon 1987.** *Korán*. Fordította Simon Róbert. Prométheusz Könyvek, 17. Helikon, Budapest, 1987.
- Sudár 2023.** Sudár Balázs: A madzsar népnév a történeti forrásokban, *Magyar Nyelvjárások* 61 (2023): 881–891.
- Zimonyi 2005.** Zimonyi István: *Muszlim források a honfoglalás előtti magyarokról. A Ğayḥānī-hagyomány magyar fejezete*. Balassi Könyvkiadó, Budapest, 2005.